

Gabriel ANDREESCU

Câteva noțiuni din Raportul final al Comisiei Wiesel

I. Observații

Analiza care urmează valorifică cercetările pe care le-am făcut recent cu privire la rolul BOR în evoluția antisemitismului interbelic. Paradoxal, o parte dintre dificultățile avute în înțelegerea informațiilor care se adunau din literatură și arhive s-au datorat noțiunilor folosite de studiile referențiale pentru subiect – în primul rând, *Raportul final* al Comisiei Internaționale pentru Studiul Holocaustului în România (Comisia Wiesel) – și de viziunile cu care aceste noțiuni sunt strâns legate. Arătăm în acest studiu că sensul în care *Raportul final* folosește noțiunea Holocaustului generează zone de umbră și excese. Ne referim apoi la una dintre ideile care apare insistent, deși indirect, în cele circa 600 de pagini ale Raportului despre statul interbelic: acesta a fost expresia unui naționalism în întregime rebarbativ față de democrație și antisemit. Un rezultat al analizei este posibilitatea de a defini, în raport cu evoluția antisemitismului în România între 1919-1944, patru perioade ale epocii interbelice. În cele ce urmează, prin „antisemitism” înțelegem atitudinile exprimate prin limbaj, idei și practici, ostile evreilor.

II. Noțiunea Holocaustului și teza continuității

La Memorialul Yad Vashem (Ierusalem), Holocaustul (Shoah) este definit ca ansamblul acțiunilor antievreiești desfășurate de către regimul nazist între anii 1933 și 1945: de la deposedarea evreilor germani de statutul lor juridic și economic în anii 1930, la segregarea și înfometarea în diversele țări ocupate de Germania; uciderea a aproape șase milioane de evrei în Europa¹. Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite ale Americii are aceeași abordare, expusă ușor diferit: Holocaustul a fost persecutarea și uciderea sistematică, prin mijloace birocratice finanțate de stat a aproximativ șase milioane de evrei de către regimul nazist și colaboratorii săi². *Raportul final* care are ca obiect de studiu *Holocaustul românesc* stabilește că analiza pe care o propune „pornește de la definiția Holocaustului acceptată ca fiind de autoritate de către membrii Comisiei la scurt timp după înființarea ei, mai precis definiția formulată de Muzeul Memorial al Holocaustului din capitala Statelor Unite”³. Studiile din revista *Holocaust. Studii și cercetări* utilizează aceeași definiție. Ca urmare, prezentarea Holocaustului ca ansamblul acțiunilor dintre 1933-1945 constând în discriminarea, segregarea, înfometarea și uciderea evreilor prezintă doctrina în materie.

---

¹ (http://www.yadvashem.org/yv/en/holocaust/resource_center/the_holocaust.asp)

² (<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005143>)

³ Comisia Internațională pentru Studiul Holocaustului în România, *Raport final* (http://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.insh-r-ew.ro%2Ffiles%2Fdownload%2F320&ei=KcnkU8iwHKjj4QTR-IGgCA&usg=AFQjCNEIM9h3-Tz0DNwjG3KVWPocGZLVHQ&sig2=s8wimfKGt8vhs98_9bglig&bvm=bv.72676100,d.bGE), p. 299.

Definiția include în aceeași noțiune acte prin natura lor etică și juridică distincte: discriminarea, represiunea, uciderea și genocidul împotriva evreilor. În gândirea dreptului, amestecarea unor acțiuni cu statut uman și juridic atât de diferite, și mai ales, cu „crima crimelor”, genocidul, este de evitat. Totuși, punerea sub aceeași noțiune a actelor din perioada 1933-1945 cărora le-au căzut victime evreii, cu statut juridic distinct, poate avea un sens dacă ansamblul descrie un fenomen integrat. Aceasta este o idee frecventă în domeniul studiilor despre Holocaust: genocidul evreilor a decurs *in mod necesar* din acțiunile represive anterioare. Unii istorici au o opinie contrară și o susțin invocând eforturile sistematice făcute de Hitler de a-i face pe evrei să fugă din țară, inclusiv interesul acestuia pentru apariția unui stat unde Germania și statele pe care le visa anexate să-și alunge evreii; ca și existența unei date și unei proceduri prin care s-a adoptat „Soluția finală” (*Wannsee*, 20 ianuarie 1942)⁴. Aceste chestiuni rămân în continuare subiecte de investigație pentru istoricii și cercetătorii științelor sociale. Dar teza pregătirii genocidului din chiar momentul începerii discriminărilor împotriva evreilor nu poate avea statutul unei ipoteze confirmate.

Cu atât mai problematică apare această teză în cazul României. Autorii *Raportului final* ar fi trebuit să țină seamă că primul guvern care a adoptat legi antisemite, cel condus de Octavian Goga, s-a constituit la 29 decembrie 1937. Între 1933, când, în conformitate cu definiția, ar fi începutul Holocaustului, și 1937 sunt patru ani. Pe ce bază poate susține cineva că România anilor 1933-1937 a „produs” Holocaust? Guvernarea Partidului Național Liberal, prin premierul Gheorghe Tătărăscu între 1933-1937, a introdus câteva legi referitoare la impunerea unui procent de români în conducerea serviciilor de administrație, considerate a-i fi afectat în primul rând pe evrei. Însă, în aceeași măsură, ele au reprezentat soluții prin care Guvernul Tătărăscu încerca să limiteze ascensiunea mișcărilor antisemite extremiste, precum Garda de Fier și Liga Apărării Național Creștine. Este problematic să tratezi perioada 1933-1937 ca ani ai Holocaustului românesc.

Soluția autorilor *Raportului final* în fața unor astfel de dificultăți a fost să accentueze continuitatea dintre acțiunile antisemite graduale dintre 1937-1943 și manifestările antisemite din anii și deceniile anterioare. Cităm:

„...nou sub Partidul Național Creștin, în timpul dictaturii regale și mai ales când puterea a fost luată de Garda de Fier și de Antonescu, nu a fost natura antisemitismului pe care ei l-au adoptat, ci faptul că antisemitismul a trecut din registrul expresiilor verbale și al izbucnirilor ocazionale de violență, în cel al politicii guvernamentale și al acțiunii de stat”⁵.

Alt enunț asemănător:

„Din perspectivă istorică nu ne poate surprinde faptul că în anii 1930 și 1940 o mare parte din populația românească a acceptat antisemitismul Ligii Apărării Național Creștine, al Partidului Național Creștin, al Gărzii de Fier, iar apoi fie a participat, fie a permis asasinatelor comise de regimul Antonescu împotriva evreilor”⁶.

⁴ Activitatea de pregătire a genocidului începuse cu câteva săptămâni înainte, întâlnirea de la *Wannsee* fiind menită mai curând să decidă responsabilitățile în conducerea operației. Detaliul nu schimbă teza.

⁵ *Raportul final*, p. 11.

⁶ *Raportul final*, p. 41.

Complicațiile enumerate ne motivează să folosim și să susținem folosirea termenului „Holocaust” (sau „Shoah”) ca echivalent cu „genocidul evreilor”, ceea ce, în sensul Convenției internaționale privind prevenirea și sancționarea crimei de genocid înseamnă *actele comise cu intenția de a distruge, în întregime sau în parte, comunitatea evreilor*. Cu un astfel de înțeles, noțiunea evită incoerențe și sugestii greu de susținut istoric care apar când Holocaustul este tratat ca mulțimea acțiunilor antisemite din perioada 1933-1945. Ca urmare, începutul Holocaustului românesc ar fi data pogromului de la Iași, din 27 iunie 1941, ori data de 9 octombrie 1941, când s-a trecut la deportările masive, și durează până în 1943. Iată evaluările *Raportului final* a ceea ce a însemnat în cifre Holocaustul românesc:

„Dinu C. Giurescu numără cel puțin 108.710 evrei români care au murit în Transnistria; dar acest număr nu-i include în rândul victimelor pe evreii ucraineni și nici pe evreii uciși pe loc în Basarabia și Bucovina. Conform lui Dennis Deletant, în Transnistria au pierit între 220.000 și 270.000 de evrei, în timp ce Radu Ioanid susține că au murit cel puțin 250.000 de evrei sub jurisdicția românească. Matatias Carp menționează că au dispărut 264.900 de evrei români, dar aici nu sunt incluși evreii ucraineni. Raul Hilberg citează distrugerea a 270.000 de evrei aflați sub autoritate românească, iar Marcu Rozen numără aproximativ 155.000 de evrei români și 115.000 evrei ucraineni uciși în Transnistria. În fine, Jean Ancel afirmă că numai în Transnistria au murit 310.000 de evrei, la acest număr adăugându-se încă 100.000 de evrei uciși în Basarabia și Bucovina în timpul campaniei din 1941 din aceste provincii. În concluzie, numărul total al evreilor români și ucraineni care au pierit în teritoriile aflate sub administrație românească este între 280.000 și 380.000”⁷.

III. De la continuitate la noțiunea „identității etno-culturale românești antisemite”

Continuitatea dintre actele antisemite la nivel de stat și antisemitismul deceniilor anterioare reprezintă un leitmotiv al *Raportului final*. Ideea de *continuitate fundamentală* apare explicită, legând politicile guvernelor care au introdus antisemitismul la nivel de stat și apoi crimele cele mai grave din timpul războiului, sub regimul Ion Antonescu,

„de majoritatea elitei politice, culturale și religioase. Și nici acest lucru nu e de mirare. Chiar și această ajustare a politicii s-a făcut în cadrul unei *continuități fundamentale* cu ideile care fuseseră parte integrantă din discursul politic, intelectual și spiritual al luptei din secolul al XIX-lea pentru crearea unui stat românesc independent...” (s.n.)⁸.

Uneori continuitatea are sensul de *filiație directă*:

„Rădăcinile antisemitismului românesc se împletesc cu originile statului modern român și cu apariția bogatei tradiții culturale naționale care a însoțit unirea principatelor, independența și crearea României Mari. Antisemitismul care s-a manifestat în România între cele două războaie mondiale are o *filiație directă* în evenimentele majore ale dezvoltării țării începută la jumătatea secolului al XIX-lea” (s.n.)⁹.

⁷ *Raportul final*, p. 46-47.

⁸ *Raportul final*, p. 11.

⁹ Ibidem.

Într-o linie logică, continuitatea antisemitismului ajunge să fie identificată cu expresia *culturii și vieții intelectuale din România*:

„Rădăcinile politice și intelectuale ale acestor realități tragice se întind până la începuturile României moderne. Pentru mai mult de o sută de ani, mulți dintre cei mai respectați lideri politici și culturali ai țării au îmbrățișat antisemitismul și l-au introdus constant și perseverent într-un amestec bogat de acțiune și inspirație care a ajuns să reprezinte *cultura politică și viața intelectuală în România modernă*”¹⁰.

Aceasta înseamnă că

„...din cele mai timpurii decenii ale dezvoltării României moderne a existat un puternic curent antisemit în viața politică și intelectuală a țării care nu se afla la periferia societății, ci chiar în mijlocul ei...”¹¹.

Pasajele anterioare văd în antisemitism un însoțitor constant de-a lungul istoriei, și generalizat la nivelul tuturor straturilor societății românești, într-o asemenea măsură încât sugerează o „adevărată identitate națională antisemită”. Sugestia se transformă într-o susținere explicită: antisemitismul ar fi un atribut etno-cultural, al *rădăcinilor românești profunde*:

„Antisemitismul PNC-ului și a Gărzii de Fier, regimul genocidal [...] se bazează *clar pe fundațiile* unui secol de antisemitism propovăduit la cele mai înalte nivele ale vieții politice și intelectuale românești. Separarea, exproprierea, deportarea și uciderea evreilor nu erau teme noi în anii 1930 și 1940. Holocaustul a avut *rădăcini românești profunde* și el trebuie tratat ca parte integrantă a istoriei României”¹².

În alte puncte ale *Raportului final*, ideea se repetă mai subtil: „Nu ar trebui să ne surprindă că un intelectual de marcă precum Mircea Eliade, care și-a câștigat recunoașterea internațională pentru studiul său spiritual al religiilor orientale, a avut rădăcini de extremă dreaptă în România Mare”¹³. Enunțul sugerează că antisemitismul lui Eliade este un simptom al descendenței sale etno-culturale.

Am dat consistent citate, întrucât doar ansamblul lor verifică asocierea unui sens problematic al Holocaustului cu susținerea repetată a continuității proceselor antisemite în România modernă, în sensul unui determinism istoric care, în final, atribuie antisemitismului românesc o identitate etno-culturală. O astfel de apreciere, atât de problematică, este asumată într-o cercetare care, prin amploare și prin statutul politic care i s-a dat, are valoare de doctrină.

IV. Actele modernizatoare al Statului în anii 1920

Pentru a susține că apariția guvernelor antisemite Octavian Goga și Miron Cristea reprezintă o simplă evoluție a situației de până în anul 1937, iar Statul Național-Legionar și apoi regimul Ion Antonescu urmează în mod necesar din cele anterioare, *Raportul final* a trebuit să dilueze diferențele din societatea românească. Un corolar constă în interpretarea manifestărilor incriminate fără adaptare la momentul istoric, deși de la mijlocul secolului al XIX-lea până în anii 1940, contextele interne și internaționale au evoluat considerabil. Deși evident legitimă,

¹⁰ *Raportul final*, p. 11.

¹¹ *Raportul final*, p. 17.

¹² *Raportul final*, p. 42.

¹³ *Raportul final*, p. 41.

restrângerea cercetării la documentarea cazurilor de antisemitism poate duce la fenomene pernicioase precum obliterarea frontierelor dintre actorii sociali, reducerea numărului actorilor relevanți și diminuarea anvergurii altora. Foarte problematică ni se pare punerea elitelor politice care au condus România Mare după 1919 sub semnul aceluiași semn al antisemitismului. Alegem doar un citat din multele ofere ale *Raportului final*:

„Cu o elită politică și culturală românească adâncită în sentimente anti-evreiești și producând o neîntreruptă retorică antisemită timp de decenii, nu a fost surprinzător că cele două partide principale ale României Mari, și anume Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc erau cel mult indiferente față de situația minorității evreiești din țară. Dacă niciunul dintre aceste partide nu avuseseră poziții antisemite exprimate deschis în platformele lor politice, de asemenea niciunul nu a luat poziții destinate să asigure evreilor drepturi egale, statut egal și siguranță. Acordarea cetățeniei în masă evreilor, impusă României ca o condiție a recunoașterii internaționale a lărgirii frontierelor sale după primul război mondial, a mâniat straturi întinse din conducerea ambelor partide. Furia lor față de înăbușirea problemei cetățeniei menținută de la Tratatul de la Berlin a fiert la foc mic...”¹⁴.

O astfel de descriere nu poate explica emanciparea comunității evreiești în anii 1920 în planul drepturilor cetățenești și integrarea ei masivă în sistemul economic și cultural al statului interbelic. Emanciparea evreilor a reprezentat o forță orientată spre modernitate. Textul Constituției din 1923 a dat drepturi depline evreilor, iar aplicarea practică a prevederilor este susținută prin cifre. E adevărat, cum enunță și *Raportul final*, că elaborarea legii fundamentale a fost realizată sub presiunea Puterilor care recunoscuseră noile frontiere ale României Mari și împotriva multor voci interne. Dar poziția statului român nu a fost în 1923 doar una formală, și nici nu putea fi. Când voința ascunsă a unei Administrații este potrivnică a ceea ce se află pe hârtie, aceasta se regăsește în realități, așa cum se va întâmpla în România la sfârșitul anilor 1930.

Aspirațiile elitei politice care avea puterea în România Mare în anii 1920 sunt vizibile în elaborarea și susținerea Legii cultelor adoptată în anul 1928. Expunerea de motive a legii argumenta că:

„La stabilirea raporturilor dintre Stat și culte proiectul nostru se călăuzește de principiul egalei protecțiuni fixat de art. 22 al Constituției. Nu se face nicio deosebire între un cult și un altul. Toate sunt puse pe picior de egalitate și tuturor li se dă același sprijin și aceeași protecțiune, pentru că toate urmăresc același scop civilizator și pentru că toate corespund nevoilor sufletești ale unei părți mai mari sau mai mici din populația țării. [...] Sub punctul f) proiectul vorbește de cultul mozaic, fără a aminti în mod special riturile în cari a fost divizat în urma împrejurărilor istorice acest cult. Prin întrebuițarea termenului general de cult mozaic, nu înțelegem să împiedicăm organizarea acestui cult pe temeiul deosebirilor rituale existente. Fiecare rit va avea libertatea de a se organiza, independent, potrivit regulamentului de aplicare al acestei legi. Bineînțeles că în această diviziune a cultului mozaic pe rituri se va ține seama numai de acele rituri care în dezvoltarea istorică a cultului mozaic au căpătat un caracter distinct și recunoscut”¹⁵.

Este relevant că în contextul dezbatelor parlamentare premergătoare, preocuparea cultului mozaic reprezentată de Rabinul I. Niemirower a fost ca „o prea mare libertate a conștiinței” să nu

¹⁴ *Raportul final*, p. 17.

¹⁵ *** *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cultelor*, Introducere de N. Russu Ardeleanu, p. 22.

afecteze funcționarea cultului la nivel colectiv. În particular, a fost exprimată suspiciunea față de ușurința schimbării identității religioase:

„Libertatea conștiinței este baza acestei legi. Cu privire la unele paragrafe care se ocupă cu trecerea de la un cult la un altul, libertatea conștiinței a fost călăuză legislatorului. Trecerea de la un cult la altul nu poate fi privită de preoți cu ochi buni. Nu vorbesc de trecerea de la un cult la alt cult înrudit, ci am în vedere trecerea de la un cult la un cult depărtat de confesia inițială. Libertatea cultelor trebuie și îngăduită în anumite situațiuni, și bine s-a zis că nicio prescripție religioasă nu poate servi ca un pretext pentru neîndeplinirea datoriei față de Stat. Pe de altă parte însă și Statul este obligat să respecte pe cât posibil, pentru a nu suferi ordinea Statului, opțiunile religioase și rituale ale fiecărui cult”¹⁶.

Ministrul Cultelor a luat în considerare această doleanță¹⁷.

Dezbaterile parlamentare motivate de Constituție și mai târziu de Legea cultelor indică opțiunea pentru modernitate a liderilor partidelor istorice și a birocrăției create de aceștia, transformată în acte normative. Motivații precum respectarea promisiunilor făcute la nivel internațional și interesele de ordin economic pot fi judecate într-o varietate de feluri. Însă evenimentele confirmă împingerea statului, de către instituțiile sale, spre democratizare. Tocmai recunoașterea acestei opțiuni modernizatoare, care includea emanciparea evreilor a generat acțiunile violente de contestare a autorităților publice de către organizațiile antisemite. Antreprenorii naționalist-ortodoxismului al căror număr s-a multiplicat după formarea României Mari au „beneficiat” de existența unei mari mase rurale aflată la nivel de mentalitate în alt timp istoric. În a doua parte a anilor 1930, în contextul internațional al afirmării fascismului european, actorii modernității, care s-au aflat la putere, au cedat în față tendințelor anti-modernizatoare ale *grass roots*. În definirea identității etno-culturale a unei comunități, raporturile dintre elite și majoritate sunt atât de fine și atât de greu de conceptualizat, încât declarațiile privitoare la identitatea comunității pornind de la manifestările unei categorii sau a alteia vor duce cu mare probabilitate spre stereotipii.

V. Patru perioade ale istoriei interbelice. Antisemitismul societal, antisemitismul instituționalizat, antisemitismul de tip anarhie instituționalizată și Holocaustul

5.1. Antisemitismul societal

Simultan cu proiectele modernizatoare, în România Mare s-a dezvoltat un curent contrar valorilor occidentale și împotriva liniei imprimate de instituțiile publice. Sursele sale principale sunt naționalismul inspirat de crearea României Mari, manifestat mai ales în Transilvania, și de ortodoxism, viu în special în Regat. Mișcările, organizațiile naționaliste, formațiunile politice ortodoxiste și antisemite care au apărut una după alta în anii 1920 au intrat în conflict cu statul, ducând la o spirală a violenței care a marcat toată perioada interbelică. Dușmanii României

¹⁶ *** *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cutelor*, Introducere de N. Russu Ardeleanu, p. 132.

¹⁷ În formularea rabinului I. Niemirower: „Dacă se vor lua măsuri ca să se fixeze dinainte că în fiecare localitate poate exista numai o singura comunitate, se înțelege că drepturile comunităților spaniole din Regat și ale comunităților ortodoxe separatiste din Ardeal nu vor fi atinse întru nimic. Dacă nu se vor lua aceste măsuri de organizare ca să se formeze o singură comunitate în fiecare localitate, există pericolul pulverizării cultului nostru prin formarea de secte” (***) *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cutelor*, Introducere de N. Russu Ardeleanu, p. 134).

„identificați” de naționaliști și ortodoksiști nu erau doar evreii, ci și celelalte categorii etno-culturale. Numim această mișcare cu certă dimensiune antisemită (dar nu doar antisemită), la nivel de masă, având resurse distincte și în opoziție cu valorile statului, *antisemitism societal*.

Corneliu Zelea Codreanu, personalitatea cea mai cunoscută pentru folosirea crimei în viața politică, a fondat în 1922 „Asociația Studenților Creștini”. În anii 1920, mișcarea ortodoxistă s-a răspândit între tinerii din universități („mișcarea de la 1922”¹⁸), căpătând forme organizate prin Centrele studențești. La Congresul general studențesc de la Craiova, din 2 decembrie 1929, a fost votat statutul Uniunii Naționale a Studenților Creștini Români care a identificat românismul cu creștinismul, dând tonul evoluției spre teza „român egal ortodox”, și în subsidiar, „român egal ortodox antisemit”. În interpretarea unuia dintre participanți:

„Îndeosebi de la acest congres a devenit tot mai obișnuită și chiar semnificativă întrebuintarea cu un scop superior al numelui: student «*creștin-român*», pentru că trebuia să se știe odată pentru totdeauna că pentru *românism* e posibilă numai o singură alternativă: ori credincioși până la martiriul *religiei* care ne va face învingători prin harul Celui ce a învrednicit *românismul* ca să dea atâția eroi și martiri, ori revolta și lupta noastră de un deceniu e zadarnică”¹⁹.

La marea majoritate a organizațiilor de natură extremistă, naționalismul și creștinismul (ortodoxismul) sunt de nedespărțit. Astfel, conform statutului ei, asociația „Tinerimea Ortodoxă” (înregistrată de Tribunalul Chișinău) avea ca scop „Unirea întregii tinerimi sub drapelul apărării creștinătății contra străinismului și curentelor ruinătoare a socialismului și anarhismului”²⁰. Un asemenea obiectiv putea fi pus la fel de adecvat sub titulatura „Tinerimea Naționalistă”.

Intensa colaborare dintre organizațiile naționaliste și ortodoxiste în anii 1920 și 1930 arată că „partenerii” se recunosc ca fețe ale unei unice medalii. Exemple: la 20 mai 1935, Asociația clerului „Ajutorul” (ortodoxistă) a mulțumit „Cultului Patriei” (naționalistă) pentru sprijinul acordat,²¹ la 30 martie 1936, profesorul de la Facultatea de Teologie, Marin Ionescu (preot ortodox) a luat parte la ședința de comitet a „Cultului Patriei”. Președinta „Societății ortodoxe a femeilor române” (ortodoxistă), Alexandrina Cantacuzino, a încercat să pună organizația la dispoziția partidului „Totul pentru Țară” (partid extremist naționalist)²².

Ideologia și activitatea naționalist-ortodoxistă a formațiunilor civice ori politice care vor destabiliza democrația în anii '30 rămân o componentă a mobilizării antidemocratice. Antisemitismul societal este doar o componentă a *antidemocratismului societal* care au opus elitele statului și forțe cu o mentalitate retrogradă. În „războiul” dintre legionari și autoritățile de stat au fost utilizate mijloace violente de ambele părți, într-o spirală din ce în ce mai destabilizatoare. Legionarii au asasinat doi miniștri, pe Ion G. Duca, la 30 decembrie 1933 și pe Armand Călinescu, la 21 septembrie 1939, pe Nicolae Iorga și pe alte personalități culturale și politice. La rândul lor, autoritățile i-au ucis pe Corneliu Zelea Codreanu și membrii echipelor morții ale Gărzii de Fier în timp ce erau transportați de la o închisoare la alta, la 30 noiembrie 1938. În toamna aceluiași an, sute de legionari au fost executați fără proces în urma descoperirii

¹⁸ Preot *Ilie I. Imbrescu*, *Biserica și Mișcarea Legionară*, Ed. Cartea Românească, București, 1940, p. 20.

¹⁹ Preot *Ilie I. Imbrescu*, op. cit., p. 42.

²⁰ Arhiva CNSAS, Fond Documentar, Societatea „Tinerimea Ortodoxă”, D 11672, f. 8.

²¹ Arhiva CNSAS, Fond documentar „Asociația Cultul Patriei”, D 015861, vol. 1, p. 88.

²² Arhiva CNSAS, Fond Documentar, „Societatea ortodoxă a femeilor române”. Anii 1935-1940, D 012706, p. 19.

unui complot împotriva lui Armand Călinescu, atunci ministru de Interne. După uciderea lui Călinescu, cei zece asasini au fost împușcați în plină zi, iar trupurile lor au fost lăsate în stradă mai multe zile, sub un banner pe care scria : „Aceasta va fi de aci înainte soarta asasinilor trădători de Țară”.

Evenimentele enumerate arată că înfruntarea dintre autorități și organizațiile extremiste a luat formele cele mai violente posibile, autoritățile însele folosind uneori, în locul justiției, asasinat. Comportamentele vorbesc despre lipsa de calitate a democrației interbelice românești. Dar nu neagă proiectul modernității, care a fost până în a doua parte a anilor 1930 o aspirație a elitelor politice care conduceau statul. Societatea românească nu a avut timpul istoric necesar ca să construiască podul dintre elitele moderne și o populație la care precumpăneau religiozitatea și naționalismul. Nerecunoașterea tendințelor modernizatoare ale României Mari în perioada 1919-1937, care includea proiectul emancipării evreilor, are printre alte efecte diluarea rolului nefast al acelor elemente constitutive ale societății românești interbelice care au distrus proiectul democratic – centrale fiind naționalismul și ortodoxismul.

5.2. Antisemitismul instituționalizat

Numirea lui Octavian Goga, personalitate culturală și cunoscut politician antisemit, ca premier, la 29 decembrie 1937, a fost rezultatul creșterii presiunilor antisemite, dar și o încercare de a opri ascensiunea politică a Gărzii de Fier, și mai antisemită, și mai amenințătoare. Folosind sistemul decretelor-legi, Guvernul Goga a închis ziarele considerate ca fiind dominate de evrei, a eliminat ajutoarele acordate de stat instituțiilor evreiești, a anulat licențele de comercializare a băuturilor alcoolice. Decretul-lege nr. 169/22 ianuarie 1938 pentru revizuirea cetățeniei evreilor a dus la pierderea cetățeniei de către 252.222 de evrei. Măsurile luate de Guvernul Goga nu au mulțumit corpul social, fiind considerate insuficient de antisemite. Rezultatul a fost instabilitatea politică și socială. Acesta este contextual în care la 11 februarie 1938, regele a anulat Constituția, apoi a desființat partidele politice și a instalat la 20 februarie 1938 dictatura regală.

Constituția promulgată de regele Carol a introdus prevederi ambigue care au putut fi folosite împotriva evreilor. Guvernul Miron Cristea (numit la 13 februarie 1938) a revizuit în continuare cetățenia evreilor. Nu au fost adoptate noi legi antisemite, dar prin hotărâri și norme administrative a fost continuată marginalizarea populației evreiești. Din decembrie 1937 până în 14 septembrie 1940, România a parcurs perioada *antisemitismului instituționalizat*, i.e., a adoptării măsurilor antisemite la nivel de stat, pe fondul unui puternic antisemitism popular.

Ideologia guvernelor de după luna decembrie 1937 a fost explicit naționalistă. Antisemitismul a reprezentat o componentă a naționalismului de stat, dar și așa, guvernele Octavian Goga și Miron Cristea au avut de înfruntat antisemitismul violent al organizațiilor extremiste – în principal, al Gărzii de Fier.

5.3. Antisemitismul de tip anarhie instituționalizată – perioada Statului Național-Legionar

Luarea puterii de către legionari și instalarea guvernului național-legionar la 24 septembrie 1940 a produs o schimbare dramatică a situației evreilor. Ei au fost lăsați fără apărare în fața oamenilor care-i urau sau doar doreau să le fure bunurile, simpli conlocuitori sau funcționari publici. Perioada, de o violență extremă, dar fără caracter genocidar, are un profil unic. Îl numesc *antisemitism de tip anarhie instituționalizată*. Formula pare paradoxală întrucât

anarhia este opusul organizării. Prin ea, avem în vedere *organizarea* (de către statul național-legionar) *a destabilizării sistemului de protecție a cetățenilor evrei* – exact contrariul datoriei pe care o are statul față de cetățenii săi. Ca urmare, evreii au căzut pradă acțiunilor anarhice, care au depășit actele antisemite anterioare, în număr și intensitate, dar și calitativ. Sunt deposezați de bunuri²³, de dreptul de locuire și mișcare, sunt omorâți și copiii²⁴. Mulți evrei dispar fără să mai fie găsiți²⁵. Este epoca reglărilor de conturi²⁶. Victimele sunt bătute²⁷ și apoi obligate să cedeze locuințe, magazine, sunt legate la ochi și anunțate că vor fi ucise. Se produce un fenomen de dezumanizare completă a torționarilor, iar autoritățile locale rămân pasive²⁸. Uneori se fac intervenții pentru apărarea legii, dar și când intervine în urma unor apeluri, guvernul central nu îi pedepsește pe vinovați²⁹.

Perioada în care s-a manifestat *antisemitismul de tipul anarhiei instituționalizate* durează până la înfrângerea rebeliunii legionare, la 14 februarie 1941, de către mareșalul Ion Antonescu.

5.4. Corpurile profesionale. Controlul exercitat de puterea judecătorească

Folosirea de către autoritățile interbelice a brutalităților pentru impunerea ordinii publice nu înseamnă că statului îi lipseau instituțiile modernității. Dezvoltarea corpurilor profesionale de la mijlocul secolului al XIX-lea până în anii 1930 reprezintă simultan aspirații și instrumente ale modernității. În contextul unei societăți în care antidemocratismul societal produce o constantă presiune asupra statului, un aspect relevant este profesionalismul corpului judecătorec. Decizii precum cea a Înaltei Curți de Justiție și Casație din martie 1933, de repunere în drepturi a „Cultului Patriei”, interzis în 1932 de Consiliul de Miniștri, vorbesc și despre independența magistraților. Arhivele scot în evidență și distanța care separa gândirea magistraților cu rol cheie în stat și mentalitatea la nivel popular. Relevante și bine documentate sunt în acest sens acțiunile

²³ Adresă a Comunității Evreilor Râmnicu Vâlcea din 30 decembrie 1940: „toți comercianții evrei au fost desființați. Mărfurile au fost luate de legionari, dându-ne 10% din valoarea reală (mulți dintre enoriași au părăsit orașul”); *ibidem*, f. 24).

²⁴ Adresă prin care părinții anunță că băiatul de 16 ani al familiei Gelber a fost luat de legionari și dus Poliție, apoi la spital, unde a murit de „intoxicare” (*ibidem*, ff. 92-94).

²⁵ Adresa din 24 noiembrie 1940: Dr. H. Fisher, președintele Comunității Evreilor din Piatra Neamț a fost luat de legionari și nu a mai apărut. Fiica de 17 ani s-a prezentat Poliției Legionare și nu a mai apărut (*ibidem*, f. 17).

²⁶ La 13 noiembrie 1940, Coșu Eugen a fost înconjurat de 15 legionari și 6 polițiști și dus la Primărie. A fost reținut și bătut sistematic până când a dat o declarație că a vorbit de rău pe legionari. Fusesse „reclamat” de D. Grozea care cu ani în urmă, având un cont neachitat, a fost dat în judecată de magazinul unde lucra Coșu Eugen (Fond Comunități evreiești din România, 21/1940, f. 8-9).

²⁷ Adresă privind faptul că la Călărași-Ialomița, în noaptea din 23 noiembrie 1940 toți evreii au fost băgați într-o hrubă la Legiune unde au fost bătuți până dimineața. Încercarea de alungare a evreilor din orașe (43 de evrei bătuți îngrozitor) s-a datorat Poliției Legionare (*ibidem*, f. 98-99).

²⁸ Adresa din 29 decembrie 1940 către Uniunea Comunității Evreilor din Vechiul Regat: prin care mai mulți evrei din Târgu Neamț denunță că la ancheta Comisariatului de Poliție și Siguranța Generală a Statului „s-au depus eforturi supraomenești ... pentru a nu se înregistra numele celor care au lovit crunt, tuns în bațjocură, deposedat de bani sau case pe unii dintre noi...” (*ibidem*, f. 51).

²⁹ Scrisoare a unui grup de comercianți adresată Generalului Ion Antonescu (6 decembrie 1940): Legionarii înarmați au adus tineri care au fost puși în magazine și au afișat numele lor peste numele proprietarilor. Situația a durat până la 7 decembrie 1940, când, „în urma măsurilor energice luate de autorități, acești tineri au fost scoși din magazine, rupându-se afișele puse de dâșii, restabilindu-se ordinea” (*ibidem*, f. 11).

împotriva sectanților pe care le vom folosi ca studii de caz. În vânărea acestora, preotul ortodox conlucrează cu jandarmii. În general preotul este informat de enoriași despre activitatea sectelor, el merge la jandarm și împreună îl rețin pe vinovat. Uneori, jandarmii se adresează reprezentanților BOR. Urmează acuzarea și procesul.

Deseori, rezultatul final este achitarea, iar argumentele deciziilor sunt neașteptat de moderne. Patru acuzați, membri ai sectei Martorii lui Dumnezeu-Iehova care au răspândit în public cărțile „Domnia păcii” au fost achitați întrucât nu rezulta „niciun fel de agitație din care s-ar putea naște un pericol pentru siguranța publică”³⁰. Tribunalul județului Bălți l-a achitat pe I.E.S., reținut de o patrulă de jandarmi pentru a fi vândut broșuri, cu caracter critic la adresa bisericii ortodoxe, întrucât în broșuri nu există nicio propagandă sau critică care să provoace „nesupunere ori dispreț către religia domnitoare sau alte religii”³¹.

Tribunalul Județului Soroca a avut de hotărât asupra vinovăției mai multor Martori ai lui Dumnezeu-Iehova trimiși în judecată de șeful Postului de Jandarmi după ce acesta le-a făcut percheziții acasă și a găsit broșuri. Ca prim pas, le-a înaintat Episcopiei Bălți. Episcopul le-a studiat și a conchis că secta prezintă pericol pentru biserica dominantă și pentru Stat. Judecătorii au stabilit că scrierile propagă iubirea de oameni, credința în Dumnezeu și Hristos, dar și critică stări de lucruri care bântuiesc societatea românească. Or, aceasta nu arată că Martorii s-ar fi dedat la acțiuni care ar reprezenta un pericol pentru siguranța Statului, așa cum prevede legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice, pe baza căreia au fost trimiși în judecată³².

Iată ca ultim studiu de caz Sentința din 3 martie 1937, în procesul intentat lui B.I.A care a răspândit broșuri „de natură a produce ură, agitație împotriva altor confesiuni”. El a fost găsit nevinovat întrucât scrierile răspândite în public „nu urmăresc să producă agitațiuni, ci de a se critica o stare de lucruri religioasă, economică și socială, critici care de multe ori, chiar de natură mult mai gravă, sunt răspândite de partidele politice și care totuși nu sunt sancționate, ele fiind considerate ca urmărind îndreptarea și nu agitațiuni care ar putea periclita ordinea de stat”³³. O astfel de gândire juridică ar face cinste oricărei instanțe din Europa secolului al XXI-lea.

Cazurile asupra cărora ne-am oprit demonstrează eterogeneitatea societății românești a anilor 1930-1940, existența unor corpuri profesionale capabile să asigure funcționarea unei comunități politice moderne. În paralel, ele scot în evidență care erau realitățile la nivel local: preoții ortodocși, jandarmii și polițiștii făceau ordine „în gospodăria lor” urmând viziunea lor exclusivistă. Regăsim în exemplul analizat opoziția dintre elitele legate de proiectul modernității și o populație receptivă la mesajele antreprenorilor naționalist-ortodocși. Considerăm că această competiție pe care, la sfârșitul anilor 1930, antreprenorii naționaliști-ortodocși au câștigat-o explică mai bine evoluția antisemitismului în România decât ideea „identității etno-culturale românești antisemite” promovată de *Raportul final* al Comisiei Wiesel.

---

³⁰ Decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție din 24 mai 1935 (Arhiva CNSAS, Fond documentar, Organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. Acțiuni ostile 1934-1938, D 000074, vol. 35, f. 2, 2v.).

³¹ Arhiva CNSAS, Fond documentar, Organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. Acțiuni ostile 1934-1938, D 000074, vol. 35, f. 1.

³² Sentința penală nr. 3094 din 30 septembrie 1937 (Arhiva CNSAS, Fond documentar, Organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. Acțiuni ostile 1934-1938, D 000074, vol. 35, f. 3).

³³ Arhiva CNSAS, Fond documentar, Organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. Acțiuni ostile 1934-1938, D 000074, vol. 35, f. 18, 18v.